

Van crisis naar crisis

Denken over kunst

De Academische Boekengids 41, oktober 2003, pp. 8-9.

Al is beeldende kunst niet in redelijke argumenten te vangen, erover twisten kan altijd. En dan blijkt dat de overeenkomsten groeien tussen de wereld van de beeldende kunst en die van de wetenschap.

In een terugblik op twee en een half duizend jaar denken schreef de Franse filosoof Henri Bergson dat ondanks hun meningsverschillen, filosofen het erover eens zijn dat er twee manieren bestaan om van de werkelijkheid kennis te nemen. Je kunt er studie van maken, wat ons uiteindelijk de rationele wetenschap heeft opgeleverd; en je kunt er in binnentreden, wat tot uitdrukking komt in niet-rationele verschijningsvormen, waaronder de kunst. En inderdaad: Plato bracht een scheiding aan tussen de rede, die zijn legitimiteit ontleent aan bewijsbaarheden, en andere producten van de geest die zich aan wetenschappelijk bewijs onttrekken. Immanuel Kant verbaasde zich op zijn beurt over de onpeilbare verschillen tussen zoiets als de sterrenhemel boven ons hoofd, en het geweten in onze ziel. Daarmee ondersteunen twee belangrijke filosofen Bergsons hypothese.

Die tweedeling tussen wetenschap en kunst wordt algemeen aanvaard. Maar zij zegt nog niets over de status die beide kenbronnen in de verschillende filosofieën hebben verworven. Plato was een fervent aanhanger van de rede. Hij had weinig op met de kunst, omdat deze zich toelegde op het nabootsen van de waarneembare werkelijkheid. En die was zelf ook al een afspiegeling van de volmaakte Idee: de kunst als schaduw van een schaduw. Niet dat er naast de rede geen aan de kunst verbonden gevoelens bestonden, maar men deed er het beste toe die te laten verdrogen. Deze opvatting heeft tot in onze 'moderne', zelfs 'postmoderne' tijd navolgers gevonden. Daar staat tegenover dat de kunst in de neoplatoonse traditie juist hoger wordt aangeslagen dan de wetenschap: met de kunst kan een veel directer en inniger contact met de werkelijkheid worden gelegd dan met de afstandelijke, van zowat alles abstraherende rede. Uiteraard kent ook deze mening tegenwoordig de nodige aanhangers. De kwestie van gelijk of ongelijk doet hier niet ter zake, want in beide benaderingen schuilt wel een kern van waarheid, en ze sluiten elkaar in het geheel niet uit.

'Niet dat er naast de rede geen aan de kunst verbonden gevoelens bestonden, maar men deed er het beste toe die te laten verdrogen.'

Nu kampen filosofen die recht willen doen aan de kunst als kenbron met een serieus probleem: zo betrekkelijk eenvoudig als het is te definiëren wat wetenschap is, waar zij toe dient en wat haar mogelijkheden en beperkingen zijn, zo ingewikkeld is het om helder te krijgen waaruit de essentie van kunst bestaat. Filosofie is immers - net als wetenschap - een talige bezigheid waarover prima te discussiëren valt. Maar kunst is nu juist een activiteit die niet met redelijke argumenten is te vangen. Kunst, in de versleten maar daarom niet minder ware woorden van Ludwig Wittgenstein, toónt zich eerder. Ga er maar eens aanstaan om het onzegbare in niet-dichterlijke taal te vangen.

De Gentse filosoof en kunstcriticus Frank vande Veire wijdt zijn boek *Als in een donkere spiegel. De kunst in de moderne filosofie* aan dit onderwerp. In de inleiding schrijft hij veertien belangrijke filosofen te hebben uitgezocht 'die elk op hun manier de vreemde plaats hebben omcirkeld die de kunst voor de moderne mens inneemt'. Dan volgt een aantal zeer lezenswaardige beschouwingen over de kunstopvatting van een rijtje filosofen over de periode vanaf de late achttiende eeuw tot aan het einde van de twintigste eeuw, te beginnen met Immanuel Kant en afgesloten door Jacques Derrida. Tot de denkers die onderweg worden aangedaan, horen de onvermijdelijke Friederich Nietzsche en de veel minder bekende maar even boeiende Maurice Blanchot. Opvallend is dat Sigmund Freud, die wat kunst betreft weinig om het lijf heeft, de nodige ruimte krijgt toebedeeld, terwijl voor een 'didactisch overzichtswerk' - zoals Vande Veire zijn boek zelf noemt - verplichte nummers als Arthur Schopenhauer, Ludwig Wittgenstein en Hans-Georg Gadamer ontbreken. Vande Veire geeft die omissie zelf weliswaar toe. Maar het begrijpelijke argument ter rechtvaardiging ervan - de grens moet toch ergens worden getrokken - betekent nog niet dat dit bij om het even wie mag gebeuren.

Kernthema is dat de kunst in vroeger tijden steeds geneigd was zich als rechtvaardiging te beroepen op iets anders in de buitenwereld - op de werkelijkheid, de godsdienst, de politieke utopie of ideologie, de zintuiglijke prikkeling of desnoods het amusement of entertainment. De kunst lijkt nooit een keer zichzelf te kunnen zijn. Maar in de loop van de twintigste eeuw heeft ze zich ertoe gezet geleidelijk alle vreemde elementen uit te bannen en zelf-referentieel te worden. De kunst verwijst niet meer naar iets buiten zichzelf en is daarmee autonoom geworden. En juist omdat er geen maatschappelijke of andere legitimering meer voorhanden is, wordt de vraag wat kunst eigenlijk is, kan zijn of zou moeten zijn, steeds scherper en dwingender gesteld. Niet dat van de kunst verwacht mag worden dat ze ook antwoord geeft op deze door haarzelf gestelde vraag. De kunst stelt zichzelf alleen met haar werk ter

discussie. En verkeert, door steeds haar grenzen te verleggen, permanent in een crisistoestand ... móét ook permanent in een crisistoestand verkeren. Aan de kunstfilosoof en -criticus de taak om te blijven reflecteren over de legitimering en het engagement, en naar talige antwoorden te zoeken. 'Niet dat men te veel over kunst reflecteert is het probleem, maar dat men te slecht en te weinig reflecteert', concludeert Vande Veire.

Hoe interessant de discussie die Vande Veire daarmee opzet of op gang houdt ook is, het in zijn selectie ontbreken van echt hedendaagse kunstopvattingen voelt toch als een gebrek. Van de veertien filosofen die hij behandelt, is alleen Jacques Derrida nog in leven. En die is de zeventig al ruim gepasseerd. Omdat de kunst, ook volgens Vande Veire zelf, permanent in een crisis hoort te verkeren, vinden de ontwikkelingen in een navenant tempo plaats.

'Ga er maar eens aanstaan om het onzegbare in niet-dichterlijke taal te vangen.'

Wie het gemis aan hedendaagse ideeën wil aanvullen, kan goed terecht bij de essaybundel *Kunst in crisis*, onder redactie van Rutger Wolfson. De nog springlevende critici Anna Tilroe, Cornel Bierens en Ineke Schwartz, de museumdirecteuren Sjarel Ex, Valentijn Byvanck, Chris Decron en Rutger Wolfson zelf, de universitaire en academische docenten Koen Brams en Wouter de Nooy, de kunstenaar Geert Mul en nog een aantal anderen leggen in hun bijdragen uit dat de crisis waarin de kunst nú verkeert niet wordt veroorzaakt door het steeds verder overschrijden van grenzen, zoals in de vorige eeuw, maar dat die grenzen simpelweg verdwijnen, oplossen. De traditionele kunst loopt tegenwoordig vloeiend over in toegepaste kunsten als architectuur, design, mode, reclame, videoclip en nieuwe media. Concrete voorbeelden hiervan zijn de tentoonstelling over de *skatecultuur* die Rutger Wolfson in de Middelburgse Vleeshal organiseerde, en het optreden van deejays en veejays in musea, in tot nachtclub of lounge getransformeerde ruimten als onderdeel van een tentoonstelling.

Gesteld nu dat Marcel Duchamps definitie nog steeds actueel is, namelijk dat kunst datgene is wat door een kunstenaar kunst wordt genoemd en in een museum wordt tentoongesteld. Dan wordt de kunst, door haar zo in de sfeer van de massacultuur te trekken, van haar aparte status als 'hoge cultuur' beroofd. De vraag die in de bundel wordt gesteld, en liefst ook beantwoord moet worden, schrijft Wolfson, is of de toekomst van de kunst in deze grensvervaging besloten ligt. Of betekent deze juist haar teloorgang, omdat kunst simpelweg ten onder gaat in de stroom aan zintuiglijke indrukken die ons dagelijks vanuit de populaire of 'lage' cultuur overspoelt?

Verrassend is dat de meeste bijdragen, waaronder die van Tilroe en Bierens, er de nadruk op leggen dat de kunst, na een eeuw van streven naar autonomie, haar relevantie daardoor nu juist grotendeels heeft verloren. Volgens Tilroe en Bierens kan de kunst haar relevantie pas terugkrijgen 'als zij zich weer weet te verhouden tot de maatschappelijke context waar zij onderdeel van uitmaakt', respectievelijk 'als kunstenaars weer op de samenleving gaan reflecteren in plaats van op de kunst'. Los van wat er verder nog voor zinnigs en onzinnigs over dit onderwerp te berde wordt gebracht, blijkt hieruit in ieder geval de vergelijkbaarheid met wat zich momenteel in de wetenschap afspeelt. Want ook daar is de grensvervaging tussen de 'hoge cultuur' van de universiteit en de 'lage cultuur' van de hogeschool, en de daarmee samenhangende gerichtheid op de concrete noden en verlangens van de maatschappij, al enige tijd een heet hangijzer in de discussie over de toekomst van het wetenschappelijk onderzoek en onderwijs.

En de overeenkomsten gaan nog verder. De Nooy stelt dat zich een nieuwe maatschappelijke orde aan het uitkristalliseren is, waardoor de huidige discussie over kunst(beleid) op twee nogal verschillende gedachten komt te hinken. Waren voorheen de culturele en economische elites onderling verbonden in hun afweer van 'de armen van geld en geest' van de populaire cultuur, tegenwoordig is die gezamenlijke tegenstander door de grensvervaging aan het wegvallen en wordt een andere tweedeling zichtbaar. De culturele elite laat zich weliswaar terugvallen op de overheid en bijbehorende subsidies om zo haar autonomie en 'hoge' niveau veilig te stellen. Maar zij oriënteert zich tegelijkertijd op de laag-bij-de-grondse idealen van de economische elite die onlosmakelijk verbonden zijn met het populaire niveau en de financiële mogelijkheden van de markt. 'Het is de vraag', stelt De Nooy, 'of deze spagaat nog lang standhoudt. De kunstwereld doet er daarom goed aan zich te bezinnen op haar maatschappelijke rol en legitimering.' Dit vertoont sterke overeenkomsten met de situatie binnen de wetenschap. Ook daar staat de autonomie, en daarmee de integriteit van het onderzoek, onder druk door de derde-geldstroom-avances van de universiteit naar het bedrijfsleven, afgedwongen door de teruglopende overheidssubsidies. Het zal daarom zeker geen toeval zijn dat De Nooy kunstwetenschappen doceert en dus de universiteit even goed van binnenuit kent als de kunstwereld - inclusief alle financiële problemen en bijkomendheden als marktgerichtheid en niveauperlapping.

'De vraag wat kunst eigenlijk is, wordt steeds scherper en dwingender gesteld.'

In de daarop aansluitende bijdrage over 'De taal van de mode' stelt Beumer dat de markt weliswaar zijn allesoverheersende invloed uitoefent op de productie en de distributie van de kunst, maar dat ten minste één aspect van het kunstbedrijf daarvan gevrijwaard is gebleven: de reflectie, het denken en de discussie over kunst. En dát aspect is precies wat kunst tot kunst maakt, wat kunst afgrenst van vormgeving en wat dus ook de 'hoge cultuur' van de 'lage cultuur' onderscheidt, zelfs noodzakelijkerwijze zal blijven onderscheiden. In dat licht is de verklaring die de veejay Geert Mul geeft voor zijn optreden in musea

interessant, ook al heeft hij een voorkeur voor clubs, omdat die de aansluiting met de samenleving nog niet hebben verloren: 'Waarom ik altijd een zwak heb gehad en zal blijven houden voor het officiële kunstcircuit, is het niveau van de discussie die erover wordt gevoerd. Het gesprek, de discussie, is waar het tenslotte over gaat.' Daarmee zitten Mul en Beumer op één lijn met Vande Veires stelling dat er nooit genoeg gereflecteerd kan worden.

In het verlengde daarvan is het verleidelijk om te geloven dat de universiteit zich, ondanks alle pogingen tot nivellering, altijd van de hogeschool en het bedrijfsleven zal blijven onderscheiden. Niet omdat er aan onderzoek wordt gedaan en er onderwijs wordt gegeven, maar vooral ook omdat erover wordt gepraat en nagedacht.

André Klukhuhn is fysisch chemicus, docent academische vorming en directeur van het Studium Generale van de Universiteit Utrecht.

Besproken boeken:

Als in een donkere spiegel. De kunst in de moderne filosofie

door **Frank vande Veire**.

Uitgeverij SUN. Amsterdam 2002.

356 pag. € 32,50

Kunst in crisis. Over beeldende kunst, musea en kunstkritiek in de 21ste eeuw

door **Rutger Wolfson** (red.).

Prometheus / De Vleeshal. Amsterdam / Middelburg 2003.

198 pag. € 17,95